

Andrzej Legendziewicz

Wrota i drzwi w średniowiecznej architekturze mieszczańskiej na Śląsku

W ostatnich latach badania średniowiecznej architektury mieszczańskiej na Śląsku zaowocowały wieloma opracowaniami. Prezentowały one jednak głównie wyniki badań architektonicznych, w których tematykę dotyczącą wrot i drzwi jedynie sygnalizowano. Z uwagi na brak w dotychczasowej literaturze omówienia te-

go zagadnienia, konieczne wydaje się zatem przedstawienie obecnego zaawansowania stanu studiów nad gotyckimi drzwiami na obszarze Śląska. Istotne jest również nakreślenie obrazu najważniejszych nurtów artystycznych, mających wpływ na kształtowanie się dekoracyjnych form awersów drzwi.

Stan badań

Tematyka dotycząca średniowiecznych wrot oraz drzwi występujących w architekturze świeckiej i mieszczańskiej jest prezentowana nader skromnie. Większość badaczy przedstawiała i omawiała głównie obiekty pochodzące z kościołów oraz klasztorów, w których jest najwięcej zachowanych średniowiecznych skrzydeł. Pojedyncze przykłady pojawiają się przy omawianiu form ornamentów i okuć, zwłaszcza w okresie późnego gotyku, ze względu na ich wysoki poziom artystyczny. Pochodzą one głównie z obszaru Niemiec.

Ogólny zarys form średniowiecznych zamknięć, z kilkoma przykładami skrzydeł z budynków mieszczańskich Norymbergi i Krakowa, prezentuje Josef Durm [16, s. 119–139]. Szerokie omówienie rozwoju form drzwi oraz kutech detali pojawia się także w opracowaniu Carla Zetzschego, który wspomina o drzwiach z ratusza we Wrocławiu [37]. Ferdynand Stutmann przedstawia drzwi z ratusza w Sterzing i Ulm oraz zamku Lahneck [31]. Kilko drewnianych drzwi o konstrukcji deskowej i ramowo-płycinowej z obszaru Francji oraz Niemiec omawia Franz Borowski [3].

Wśród polskich opracowań dotyczących średniowiecznych drzwi Bogusław Kopydłowski prezentuje dwa przykłady z Krakowa i Wrocławia, przedstawiając je w szerokim kontekście kowalstwa architektonicznego [23]. Aldona Sudocka natomiast, w ogólnym obrazie

drzwi żelaznych na obszarze Krakowa i Małopolski, omawia skrzydła drzwi z kamienic [32], Jan Tajchman zaś podaje kryteria ogólnej systematyki dekoracji i konstrukcji skrzydeł drzwiowych [34].

Spośród obiektów z terenu Śląska kilko drzwi pochodzących z domów drewnianych jest wzmiankowanych przy omawianiu wyników badań archeologicznych prowadzonych we Wrocławiu na Ostrowie Tumskim [21] i w Opolu na Ostrówku [4]. Natomiast niektóre wybitne śląskie przykłady skrzydeł przedstawiono w opracowaniach prezentujących okucia kratownicą rombowa z wypełnieniem plaketami wytłaczanymi [24] lub ornamenty snycerskie [26].

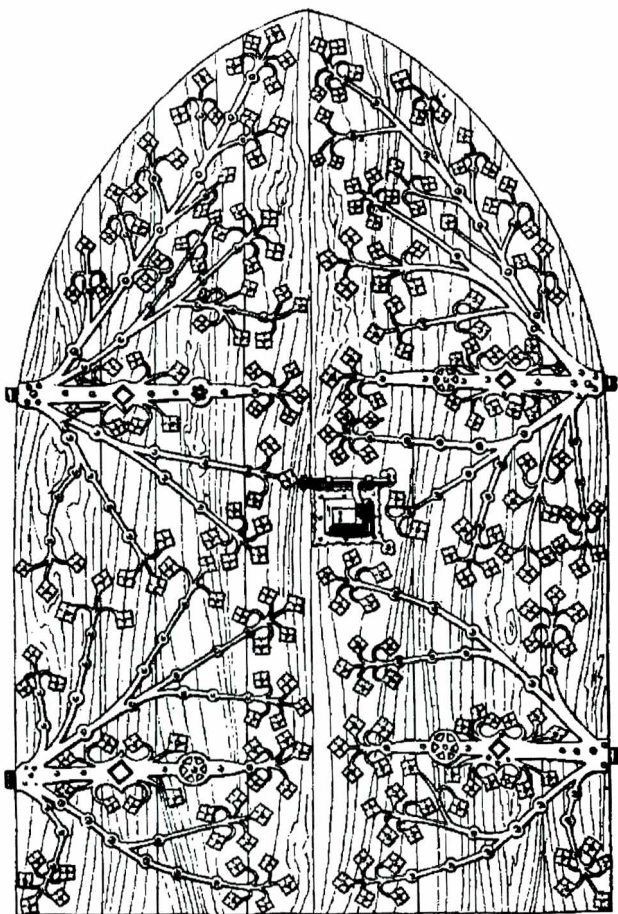
Autor niniejszej publikacji¹ szeroko omówił średniowieczne drzwi w budowach kościelnych i świeckich [25]. W publikacjach poświęconych średniowiecznej architekturze mieszczańskiej [6], [8] czy rezydencjonalnej [7] o istnieniu drzwi jedynie sygnalizowano. Pojedyncze przykłady zachowanych skrzydeł prezentowano w kontekście opracowywanych obiektów [2, s. 9, ryc. 34], [8, s. 156, ryc. 19], [17, rys. 14, fot. 25–27], [18, s. 13–14].

¹ Autor serdecznie dziękuje Panom Profesorowi Edmundowi Machowiczowi i Doktorowi Czesławowi Lasocie za pomoc oraz cenne wskazówki w trakcie badań.

Okucia oraz ornamenty drzwi w Europie i w Polsce

Jak wspomniano podczas omawiania stanu badań, literatura obejmująca zamknięcia w średniowiecznych budowlach mieszczańskich jest dość skromna. Zachowane i prezentowane w publikacjach obiekty wpisują się w ogólny obraz średniowiecznych drzwi oraz wrót głównie XV i XVI w. Wcześniejsze przykłady z gotyckich kamienic mieszczańskich i budowli miejskich, pochodzące z XIV w., należą do rzadkości.

Zdecydowanie najwięcej gotyckich zamknięć znajdujemy w architekturze świeckiej na obszarze Niemiec i Austrii. Jednym z bardziej interesujących obiektów są eksponowane w Landesmuseum w Wiesbaden, pochodzące z XV w., dwuskrzydłowe wrota z zamku Lahneck (Hesja), [37, s. 20, ryc. 30]. Ich rewers pokrywa bogate żelazne okucie o formie konarów i gałęzi drzewa zakończonych czworoliściem (ryc. 1). Zdecydowanie skromniejsze rozwiązania znajdujemy na biegunowo-listwowych skrzydłach z zamku w Anserweiler [3, s. 649, 650, ryc. 1, 2]. Awers dwuskrzydłowych wrót jest złożony z pionowych desek łączonych na wrąb, rewers zaś zdobiony jedynie poziomymi listwami konstrukcji i blokady skrzydeł. W świeckich wnętrzach reprezentacyjnych z XV i XVI w. również znajdujemy przykłady stosowania kutych ornamentów do zdobienia drzwi. Jeden z bardziej bogatych obiektów znajduje się w sali ratusza w Sterzingu (Tyrol), [31, s. 17, tabl. 15]. Na rewersie skrzydła deskowego

Ryc. 1. Rewers wrót na zamku w Lahneck (Niemcy, Hesja)

Fig. 1. Reverse of a gate from the castle in Lahneck (Germany, Hessen)

umieszczono dwa zawiasy pasowe ozdobione fantazyjnymi gałęziami z zakończeniami w formie kwiatów (ryc. 2). Wśród przykładów drzwi z obszaru Niemiec występują także skrzydła z okuciem promienistym. Jedno z takich rozwiązań znajduje się w izbie na parterze w Domu Prałata (*Prälatenhaus*) w Miśni. W ostrołucznym portalu są zawieszane drzwi deskowe obite blachą i czterema przecinającymi się kutymi pasami, tworzącymi układ koncentryczny. Skrzydło pochodzi zapewne z około 1510 r., kiedy to wzniesiono wspomniany dom².

Jednak jednym z bardziej rozpowszechnionych motywów pochodzącym z połowy XV w., mającym swoje korzenie w Norymberdze, jest okucie w formie kratownicy z wypełnieniem wytłaczanymi plakietami. Przykłady tego motywu znajdujemy w kościołach oraz budynkach świeckich w Niemczech, Austrii, Czechach i Polsce. Ornament ten pojawił się po raz pierwszy jako motyw zdobniczy na skrzyni relikwiarzowej, wykonanej przez warsztat złotniczy w latach 1438–1440 dla kościoła św. Sebaldy w Norymberdze³. Okucie to zostało szybko zaadaptowane na potrzeby ukształtowania bogatej formy awersu drzwi (ryc. 3). Najstarsze przykłady pochodzące z kamienicy patrycjuszowskiej w Norymberdze są już datowane na połowę XV w.⁴ Na skrzydle zamkniętym od góry łukiem odcinkowym umieszczono trzy formy wytłaczanych plakiet: orła, lwa w koronie oraz pótorta z listwami⁵. Skrzydło o analogicznych przedstawieniach zostało przekazane około 1490 r. kościołowi parafialnemu w Steyer (Austria), [27, tabl. III]. Nieco odmienne formy znajdujemy na drzwiach z około 1480 r. w zamku Pernštejn (Czechy). Zastosowano tu motywy orła i lwa oraz głowę byka (herb Vojtěcha z Pernštejna, właściciela zamku), [28, s. 574, ryc. 288]. Także w Polsce pojawiają się skrzydła z tym ornamentem w budynkach municypalnych i kamienicach patrycjuszowskich. W dwóch portalach z około 1508 r. w Wielkiej Sieni ratusza w Poznaniu znajdują się drzwi z rombowymi plakietami z motywem lwa [15, s. 182, ryc. 196]. Zapewne także w Krakowie występowały drzwi o analogicznym motywie w budowlach świeckich⁶.

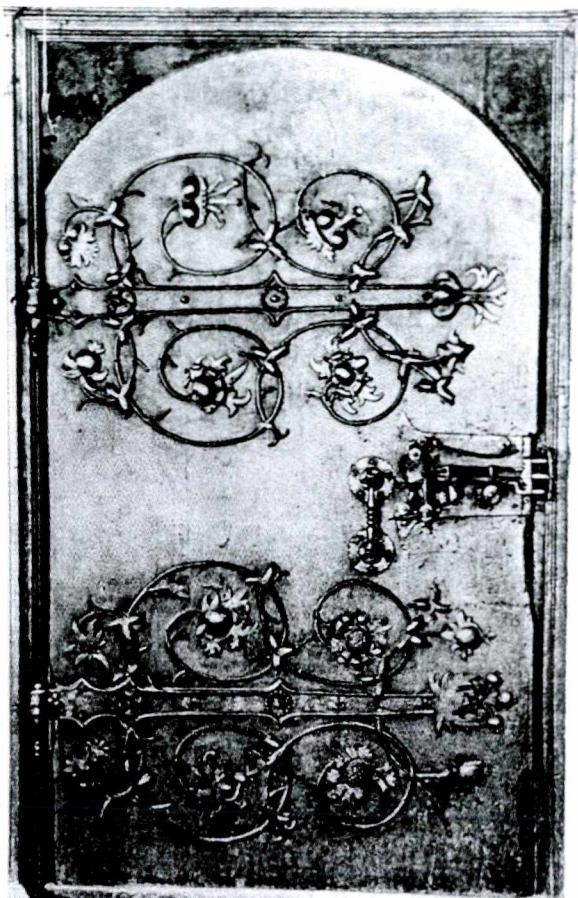
² Fundatorem domu był Legat Papieski i Notariusz Cesarski Nicolaus Heynemann [35, s. 2].

³ Relikwiarz znajdujący się obecnie w zbiorach Germanisches Nationalmuseum w Norymberdze wykonało czterech rzemieślników – Hans Schesslitzer, Peter Ratzko, Lucas Schreiner, Hans Nürnberger w latach 1438–1440 [www.gnm.de].

⁴ Drzwi te są eksponowane w Germanisches Nationalmuseum w Norymberdze [www.gnm.de].

⁵ Motywy te są często spotykane na drzwiach pochodzących z Norymbergi (np. w zbiorach Muzeów w Berlinie, Norymberdze), [31, s. 17, tabl. 17].

⁶ Dwa takie skrzydła (drzwi i okiennica (?)) są eksponowane obecnie w Muzeum Narodowym w Krakowie, niestety, niemożliwe jest wskazanie pierwotnej ich lokalizacji. Natomiast w Muzeum Uniwersytetu Jagiellońskiego znajdują się niewielkie drzwiczki do skarbczyka (pierwotnie były zapewne okiennicą), które prawdopodobnie pochodzą z Zamku Królewskiego na Wawelu [25, s. 70–72, fot. 2.33, 2.34]. Za informację na temat drzwi z Collegium Maius chciałbym podziękować Pani mgr Beacie Frontezak, za dane natomiast dotyczące skrzydeł w Muzeum Narodowym w Krakowie Pani mgr Monice Paś.

Ryc. 2. Awers drzwi ratusza w Sterzingu (Niemcy)
Fig. 2. Obverse of a door
from the Town Hall in Sterzing (Germany)

Ryc. 3. Fragment awersu drzwi z kamienicy mieszczańskiej
w Norymberdze (obecnie Germanisches National Museum)
Fig. 3. Fragment of a door obverse from a tenement-house
in Nürnberg (Germanisches National Museum)

Oprócz omówionych bogatych form ornamentów znajdujemy w krakowskich kamienicach i budynkach municypalnych przykłady zachowanych wrót i drzwi ozdobionych na awersie kratownicą rombową z dekoracyjnym wypełnieniem. W domach przy ulicach Kaniowej 9 i Szpitalnej 8 są zachowane wrota o konstrukcji deskowej obijanej blachą (ryc. 4)⁷. Oba przykłady o podobnych rozwiązaniach układu skrzydła, z niewielką furtką, różnią się dekoracją i formą kratownicy umieszczonej na awersie. Na wrotach z domu przy Kaniowej 9, w rombowych polach między pasami umieszczono jako dekorację czworoliście [16, s. 133, ryc. 220], a w kamienicy przy Szpitalnej 8 – ozdobne główki gwoździ. Obok wrót w pierwszej z kamienic, w portalu prowadzącym z sieni do izby, znajdują się drzwi deskowe obite kratownicą z wypełnieniem czworolistnymi rozetkami. Centralne pole jest otoczone ramą ze złożonymi elementami taśmy, w którą w górnej partii skrzydła wkomponowano datę 1523 wraz herbem fundatora (ryc. 5). Zbliżone w formie, bardzo bogate rozwiązanie kratownicy rombowej mają także drzwi w krakowskiej wieży ratuszowej [16, s. 133, ryc. 221].

Oprócz omówionych kutek form ornamentów znajdujemy w średniowiecznej architekturze mie-

szczańskiej skrzydła zdobione listwami drewnianymi lub motywami snycerskimi. Pojawiają się one w budowlach municypalnych i domach prywatnych we Francji już w końcu XIV w.⁸ Najstarszy przykład tej formy znajdujemy na drzwiach o konstrukcji deskowo-listwowej, pochodzących z wejścia do kamienicy przy Rue de Change w Metz. Ich awers zdobiły pionowe listwy o formach prostych maswerków [3, s. 655, tabl. I].

Zdecydowanie bardziej zaawansowane rozwiązania konstrukcyjne znajdujemy w drzwiach z wieku XV, z obszaru Francji. Pochodzą one głównie z portali wewnętrznych domu przy Place de St. Louis 50 w Metz [3, s. 667–668, ryc. 30, 33] oraz Hôtel-Dieu w Beaune (ryc. 6). W drzwiach z kamienicy w Metz zastosowano konstrukcję ramowo-płycinową, której wypełnienie stanowiła płyta ze zdobieniem w formie zawiniętej taśmy. Zróżnicowanie w uformowaniu konstrukcji i awersu skrzydła obejmowało liczbę płycin, która wynosiła od czterech nawet do ośmiu. Zbliżoną konstrukcję zastosowano w dwuskrzydłowych wrotach z 1443 r., prowadzących na dziedziniec Hôtel-Dieu w Beaune⁹. Wypełnienie pól stanowi tu stylizacja diamentów [26, s. 51].

⁷ Skrzydła z kamienicy przy ul. Szpitalnej 8 poddano w ostatnich latach konserwacji, podczas której zmieniono im konstrukcję z deskowej na żelazną. Pierwotny układ publikuje B. Kopydłowski [23, il. 42].

⁸ W budowlach sakralnych Francji takie rozwiązania znajdujemy już w połowie XIV w. [36, s. 360–361].

⁹ Hôtel-Dieu ufundował w 1443 r. Nicolas Rolin, kanclerz księcia Burgundii [14, s. 596].

Ryc. 4. Awers wrót w kamienicy przy ul. Kanoniczej 9 w Krakowie
Fig. 4. Gate obverse in a tenement-house at 9 Kanonicza street in Cracow

Ryc. 5. Awers drzwi sieni w domu przy ul. Kanoniczej 9 w Krakowie
Fig. 5. Door obverse in the vestibule of a house at 9 Kanonicza street in Cracow

Ryc. 6. Awers wrót wejścia głównego w Hôtel-Dieu w Beaunne (Francja)
Fig. 6. Obverse of the main entrance gate in the Hôtel-Dieu in Beaunne (France)

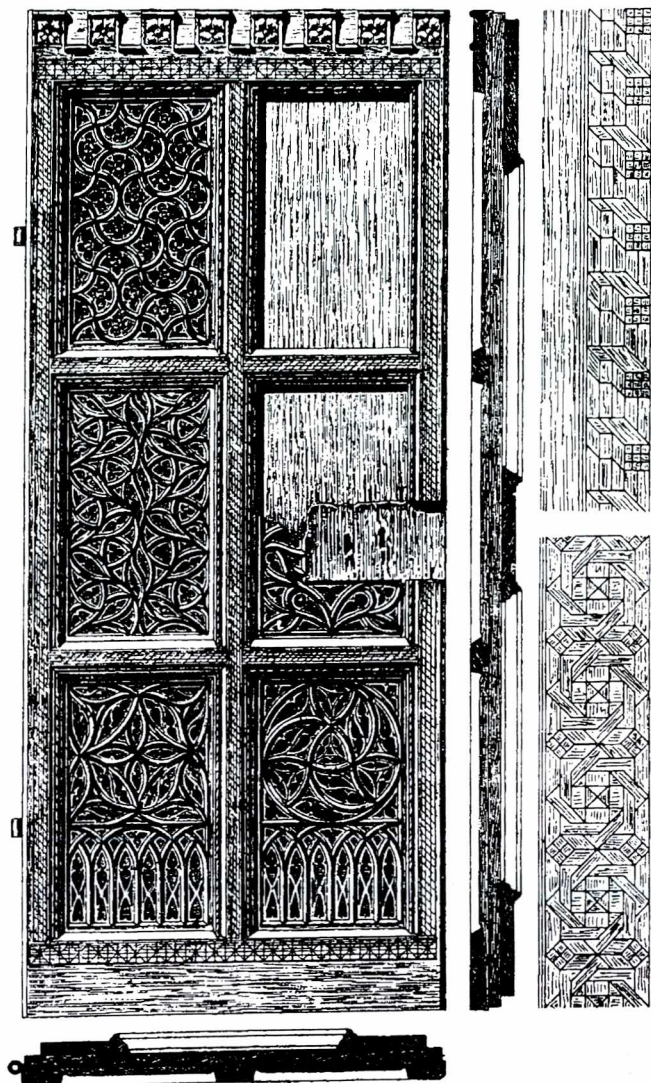
Bardzo bogate formy łączenia motywów nakładanych listew z ornamentami snycerskimi znajdujemy na drzwiach deskowych z obszaru Tyrolu. Do najciekawszych należą skrzydła z zamku Taufers (ryc. 7), gdzie wokół trzech gładkich płycin nałożono elementy ozdobione motywami roślinnymi. Dwie środkowe listwy pokryto natomiast ornamentem literowym [3, ryc. 21]. Zbliżone motywy zastosowano na drzwiach z domu w Neustrift. Tu każde z trzech pól wypełniono trzema rozetami. Same listwy ozdobiono ornamentami roślinnymi, które wzbogacano przedstawieniami świętego (u góry) oraz psa (u dołu skrzydła), [3, ryc. 20]. Natomiast na drzwiach z domu w Bolzano (Południowy Tyrol, obecnie Włochy) bogate ornamenty geometryczne, złożone z przenikających się maswerków, stanowią wypełnienie pięciu z sześciu pól, utworzonych przez listwy pokryte intarsją (ryc. 8). Zwieńczenie skrzydła uformowano na kształt blank z motywem kwiatu [3, ryc. 22]. Wszystkie przedstawione dotychczas skrzydła pochodzą z XV w. [3, s. 663].

Nieco odmienną metodę zdobienia przyjęto dla drzwi z 1499 r. w zamku Křivoklát w Czechach. Nałożono tu kuty ażurowy ornament z motywem geometrycznym i literowym na drewniane listwy, a skrzydło dodatkowo ozdobiono antabą z XIII w. w formie lwiej głowy [20, s. 29].

Przedstawione przykłady drzwi stanowią najciekawsze obiekty pochodzące z okresu późnego gotyku

Ryc. 7. Drzwi z zamku Taufers (Tyrol)
Fig. 7. Door of the Taufers castle (Tyrol)

Ryc. 8. Awers i przekroje drzwi wewnętrznych
w kamienicy w Bolzano (Włochy)
Fig. 8. Obverse and sections of interior door
in a tenement-house in Bolzano (Italy)

w Europie i w Polsce. Dają one wyobrażenie o bogactwie form w architekturze mieszczańskiej i wskazują

kierunki ukształtowania awersów drzwi, jakie znajdziemy pośród obiektów z obszaru Śląska.

Konstrukcja skrzydła drzwiowego

Rozwój średniowiecznej architektury mieszczańskiej na Śląsku spowodował przemiany w konstrukcji drzwi. Zebrany materiał badawczy umożliwił wydzielenie dwóch podstawowych grup rozwiązań ściśle związanych z zastosowanym tworzywem. Wydzielono dwa rodzaje konstrukcji drzwi drewnianych:

- skrzydła biegunowe (deskowo-biegunowe),
- skrzydła deskowe (deskowo-listwowe, deskowo-spagowe).

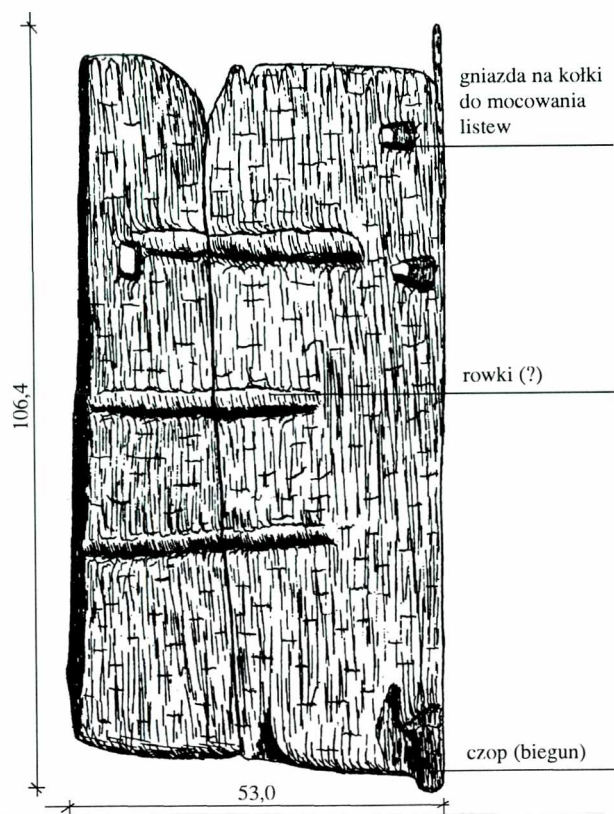
Prócz tego istniał jeden rodzaj drzwi metalowych – skrzydła żelazne (kratownica prostokątna i rombowa oraz okucie promieniste)¹⁰.

Pojawienie się drzwi biegunowych możemy wiązać z wczesnymi obiektami architektury drewnianej. Wszystkie omówione dalej przykłady z terenu Śląska znaleziono w wyniku badań archeologicznych dwóch przedlokacyjnych osad: Wrocławia i Opolu. Przeważnie były to niewielkie skrzydła, pozbawione dekoracji, noszące ślady napraw.

W trakcie eksploracji grodu na Ostrówku w Opolu w latach 1948–1969 i 1977–1978 znaleziono troje drzwi. Najstarsze pochodzą z domu nr 18/I, warstwy C, z czwartej ćwierci XI lub początku XII w. Skrzydła te, szerokości ok. 60 i wysokości 110 cm wykonano z jednej deski [4, s. 169, tabl. II/3]. Dwa pozostałe znalezi-

¹⁰ Zaprezentowany podział obejmuje jedynie drzwi w średniowiecznej architekturze mieszczańskiej. Zrezygnowano z omawiania konstrukcji występujących w kościołach. Pełny podział i omówienie

grup konstrukcji drzwiowych na Śląsku autor zaprezentował w swej pracy doktorskiej [25, s. 77–90].

Ryc. 9. Drzwi z domu 3B z warstwy konstrukcyjnej B (1 poł. XII w.), odkryte podczas badań w latach 50. XX w. na Ostrówku w Opolu

Fig. 9. Door of house 3B from the construction layer B (1st half of the 12th c.) Opole, Ostrówek, discovered in the 50. of the 20th c.

no w warstwie *B* z I połowy XII w. w domach: 6B (o wymiarach 36×100 cm), [4, s. 200, tabl. II/4], (ryc. 9) oraz 3B (o wymiarach $53 \times 106,4$), [17, s. 98, ryc. 37]. Wszystkie skrzydła były mocowane w drewnianych progach, w których wycinano występ umożliwiając otwieranie drzwi, zazwyczaj na zewnątrz [17, s. 97, ryc. 34–36]. Powojenne wykopaliska archeologiczne Ostrowa Tumskiego we Wrocławiu zaowocowały znalezieniem pięciu sztuk drzwi biegunowych [21, s. 32]. Niestety, wysoki stopień ich zużycia i zły stan zachowania umożliwił udokumentowanie tylko jednego skrzydła. Drzwi o wymiarach 58×104 cm znaleziono w zagrodzie nr 2 w warstwie *B/8* z czwartej ćwiertki XI w. Są one cenne głównie z uwagi na ślady renowacji. Skrzydło pękło na pół, a jeden z czopów został złamany. Aby je wtórnie wykorzystać w budynku gospodarczym, wycięto kawałek deski i wstawiono fragment z nowym czopem. Pękniętą płaszczyznę zespolono poprzez wycięcie (wypalenie?) czterech otworów, po dwa na każdej połowie i połączeniu ich sznurem z łyka [21, s. 123–124, ryc. 70]. Niestety, poza obiektami z wykopów archeologicznych, nie znamy żadnego bez wątpienia średniowiecznego skrzydła o konstrukcji biegunowej, zachowanego w budynku *in situ*.

Sprecyzowanie okresu pojawienia się skrzydła deskowego na Śląsku jest dość trudne. Prawdopodobnie możemy łączyć go ze zmianą sposobu zawieszenia drzwi w I połowie XIII w., związaną z żelaznym hakiem zawiasowym. Wszystkie zachowane konstrukcje

drzwi w architekturze mieszczańskiej pochodzą dopiero z XV i XVI w.

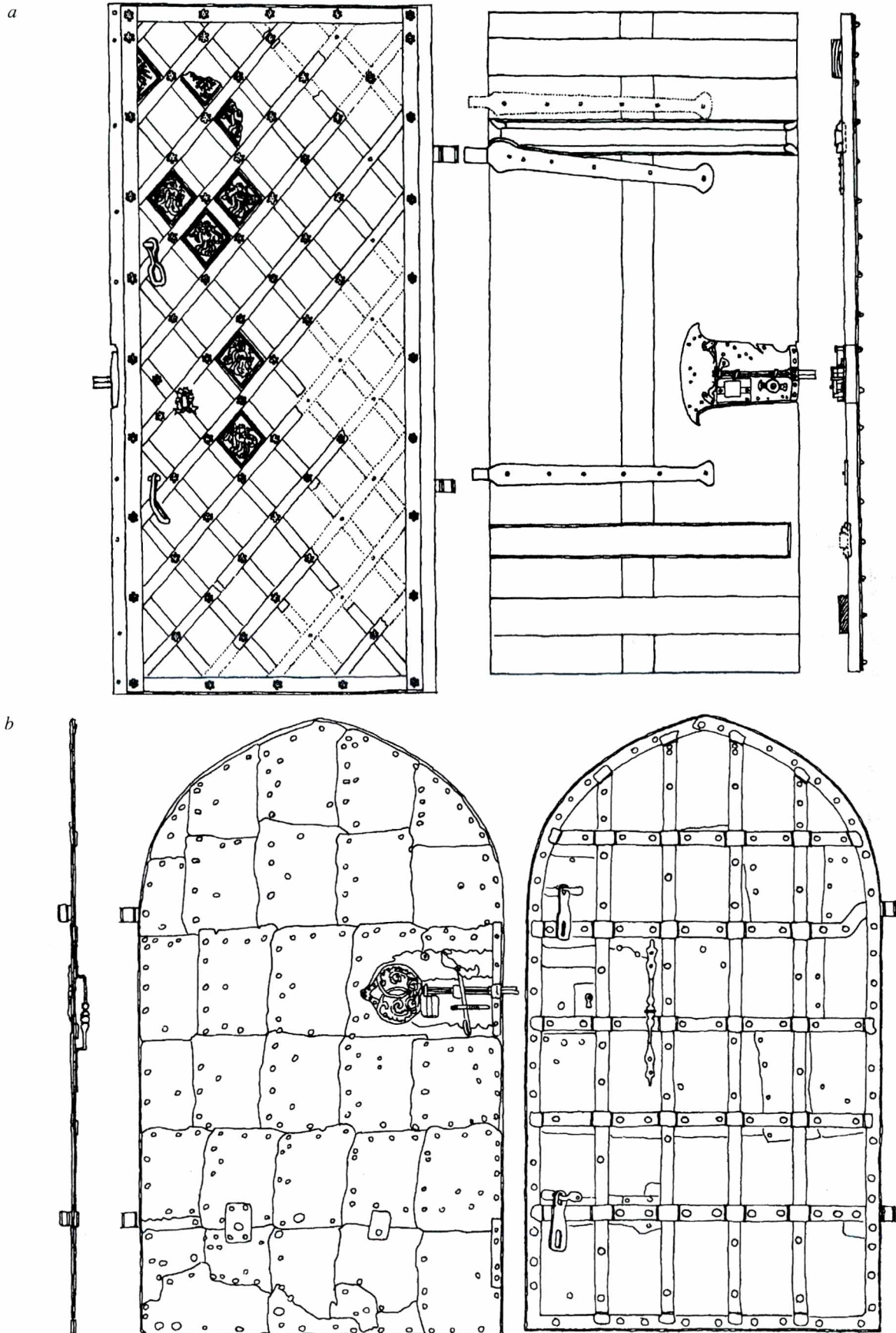
Podstawową zasadą umożliwiającą utworzenie skrzydła deskowego jest zestawienie pionowych elementów wraz z ich wzmocnieniem. W konstrukcjach tych stosowano zazwyczaj deski grubości 5–8 cm i szerokości 30–45 cm. Pośród przebadanych średniowiecznych egzemplarzy stolarki zinwentaryzowano dwa sposoby ich łączenia. Najprostszy, lecz nie zapewniający szczelności, powstał poprzez połączenie „na styk” za pomocą drewnianych kołków, wbijanych w boki desek. Usztywnienie stanowiły elementy poziome listwy lub spągi. Nieco odmienną metodą, zapewniającą jednak szczelność konstrukcji, było łączenie na tzw. wrąb¹¹. Wykonywano go poprzez nacięcie na całej długości bocznej krawędzi deski grubości 5–6 cm w stosunku 2,5–3 cm; 2,5–3 cm; 2,5–3 cm. Umożliwiała ona, nawet w razie rozszywania się desek, zachowanie szczelnej płaszczyzny drzwi.

Funkcję wzmocnienia drzwi pełnią dwa elementy poziome, umieszczane zazwyczaj na rewersie skrzydła – listwy oraz spągi. Podstawowa różnica między nimi polega na sposobie współpracy z pionowymi deskami. Drewniane listwy mocowano do rewersu skrzydła za pomocą wbijanych gwoździ, których końce zaginano. Aby nadać listwom ozdobną formę, ich krawędzie profilowano lub ścinano, zwłaszcza w pomieszczeniach reprezentacyjnych. Czasem zakończenia formowano jako płynne przejście, z niewielkim uskokiem od zgrubienia do płaszczyzny drzwi. Długość listwy jest zazwyczaj równa szerokości drzwi (niekiedy bywa mniejsza o około 5 cm), wymiary przekroju wynoszą 8–12 cm szerokości oraz 6–10 cm grubości.

Odmianą metodę łączenia ze skrzydłem przyjęto dla spągu. Początkowo była to zbieżna deska, o przekroju zbliżonym do trapezu, którą wbijano w poziome, jednostronne wycięcie w pionowych deskach, zawsze od strony haków zawiasowych. Taki sposób osadzenia zapewniał optymalną współpracę między drewnianymi elementami, uniemożliwiając spaczenie i zwińnięcie drzwi. Wychodzące poza płaszczyznę skrzydła krawędzie spągu formowano różnorodnie – od prostego ścięcia naroży do bogatego profilu (ryc. 10). Zakończenia modelowano od ścięcia do płynnego przejścia w płaszczyznę drzwi (tzw. piętką)¹². Ozdobne ukształtowanie pojawia się zwłaszcza w reprezentacyjnych wnętrzach. Ewolucja zewnętrznej formy spągu nie spowodowała jednak zmiany w sposobie osadzenia elementu w skrzydle – pozostał nim tzw. jaskółczy ogon. Wymiary spągu wynoszą zazwyczaj: szerokość 7–10 cm, grubość 4–8 cm, długość zazwyczaj około 5–10 cm mniej niż szerokość drzwi. Nierzadko drzwi o konstrukcji deskowej pokrywano dodatkowo kutymi blachami żelaznymi, grubości około 2–4 mm. Stanowiły one w niewielkim stopniu wzmocnienie, raczej zabezpieczały awers skrzydła przed zniszczeniem (ryc. 18).

¹¹ Zagadnienia konstrukcji średniowiecznych skrzydeł deskowych omówił autor w: [25, s. 82–86, rys. 3.4, 3.5].

¹² Rozwój form spągu (szungi) omówił Jan Tajchman [33, s. 6–7, tab. III].

Ryc. 10. Przykłady konstrukcji skrzydła drzwiowego: a) inwentaryzacja awersu i rewersu niezachowanych drzwi izby przedniej kamienicy przy Rynku 34 w Świdnicy (konstrukcja deskowo-spagowa); b) inwentaryzacja drzwi I piętra kamienicy usytuowanej przy Rynku 23b i Zaułku Świętokrzyskim 2 w Świdnicy (konstrukcja żelazna)

Fig. 10. Examples of door leaf construction: a) listing of the obverse and reverse of doors no longer surviving of a front room from a tenement-house in 34 Rynek (Town Square) in Świdnica (board-sill construction); b) listing of doors from the first floor of a tenement-house at 23b Rynek and Zaułek Świętokrzyski in Świdnica (metal construction)

Określenie czasu pojawienia się w średniowiecznej architekturze mieszczańskiej konstrukcji żelaznej jest łatwiejsze niż konstrukcji drewnianej. Z uwagi na dużo większą wytrzymałość i trwałość skrzydła żelaznego oraz jego integralne powiązanie z okuciem możemy próbować datować wspólnie oba te elementy.

Prawdopodobnie opisywane rozwiązanie skrzydła pojawiło się w śląskiej architekturze na przełomie XIV i XV w., wywodząc się z formy obicia drzwi deskowych blachą. Podstawowymi elementami żelaznej konstrukcji skrzydła jest ramowa kratownica – okucie wykonane z taśm żelaznych grubości od 0,5 do 1 cm i szerokości od 3,5–5 nawet do 8 cm. Kute płaskowniki tworzyły na awersie trzy kompozycje: kratownicę rombowa lub prostokątną oraz okucie promieniste. Wypełnienie konstrukcji skrzydła stanowiły kute blachy o wymiarach od 20 × 20 cm do 45 × 85 cm oraz grubości wynoszącej od 2 do 7 mm, które połączono z sobą za pomocą nitów żelaznych rozklepanych na zimno. Stosowano dwa układy

łączenia rozklepanych kęsów: wachlarzowy, gdy kolejne elementy nachodziły na siebie jedną krawędzią oraz naprzemienny, gdy były one nakładane na przemian, po dwóch stronach płaszczyzny skrzydła. Blachy nitowano w dwóch układach: pionowym oraz rombowym. Umieszczone na awersie okucie (choć nie było to regułą) osłaniało miejsce nitowania blach (ryc. 10)¹³.

Żelazna konstrukcja skrzydła występuje głównie jako zabezpieczenie wejścia do szczególnie cennych wnętrz, np. izby przedniej, skarbcza czy archiwum. Późniejsze wypełnienia były wykonywane z coraz grubszych płyt żelaznych, jak choćby drzwi z nieznanego kamienicy w Brzegu, wykonane z nitowanej blachy grubości 15 mm¹⁴.

¹³ Okucie stanowiło również konstrukcję umożliwiającą zawieszenie drzwi na hakach.

¹⁴ Skrzydło to znajduje się w zbiorach muzeum Zamku Królewskiego na Wawelu w Krakowie.

Wrota i drzwi wejściowe

Pośród przykładów zabytkowej stolarki śląskiej, niestety, nie można znaleźć zachowanych wrót pochodzących z okresu średniowiecza. Można przypuszczać, na podstawie obiektów z domów krakowskich, że rozwiązania konstrukcyjne ornamentów czy detali były na Śląsku zbliżone.

Analogiczna sytuacja dotyczy także drzwi zewnętrznych, jedyny bowiem, niezachowany ich przykład jest znany tylko z niewielkiej fotografii. Ukazuje ona rewers skrzydła, które znajdowało się w portalu wejściowym na parterze wieży mieszkalnej z XIV w. w Sędziszowej (pow. Złotoryja), [7, s. 132–134]. Drzwi, po-

chodzące zapewne z okresu wzniesienia wieży, miały konstrukcję żelazną z kutych nitowanych blach. Na podstawie układu nitów możemy przypuszczać, że awers zdobiła prawdopodobnie kratownica rombowa¹⁵. Brak zachowanych innych przykładów lub przekazów uniemożliwia szerszą analizę form i rozwiązań drzwi oraz wrót wejściowych.

¹⁵ Zapewne najstarszym zachowanym przykładem drzwi wejściowych do kamienicy jest skrzydło z domu przy ul. Odrzańskiej 40 we Wrocławiu, pochodzące z lat 30. XVI w. Ornament awersu oraz niektóre rozwiązania świadczą o silnym wpływie tradycji średniowiecznej. O samych drzwiach traktuje publikacja [24, s. 101].

Drzwi w pomieszczeniach reprezentacyjnych

Zdecydowanie więcej przykładów drzwi znamy z reprezentacyjnych pomieszczeń śląskich budowali świeckich. Prezentują one bogate rozwiązania okuć i ornamentów awersu skrzydła.

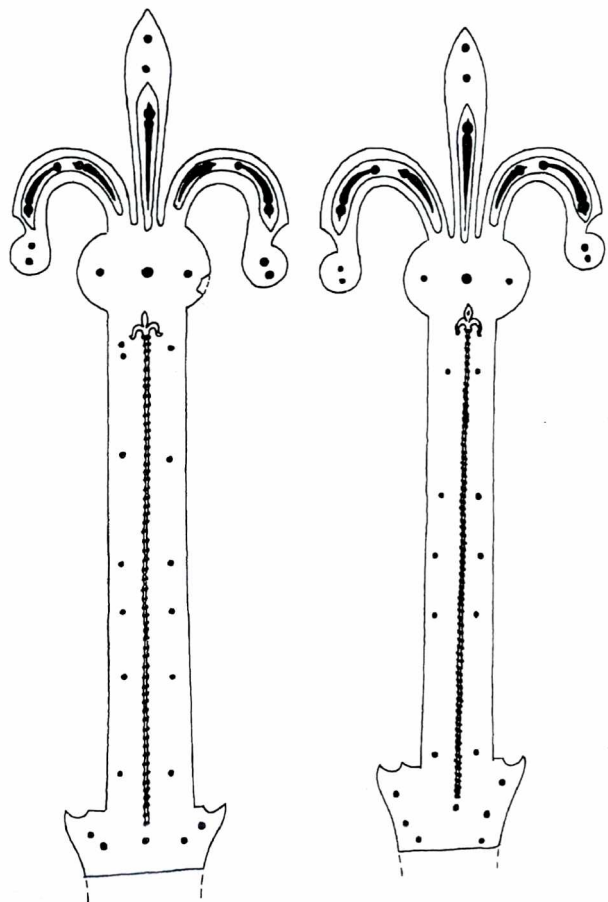
Wśród drzwi zachowanych obecnie w mieszczańskich wnętrzach gotyckich nie znajdujemy, niestety, zachowanego *in situ* skrzydła z kutymi, ozdobnymi zawiasami umieszczanymi na awersie skrzydła¹⁶. W zbiorach Muzeum Narodowego we Wrocławiu znajdują się dwa zawiasy pasowe, pochodzące z nieznanego bliżej obiektu z obszaru Śląska. Wykonano je z szerokiego pasa grubej blachy, którego zakończenie ukształtowano w formie kwiatu lilii z rybimi pęcherzami w liściach. Środek pasa ozdobiono skręconym na kształt gwintu żelaznym prętem z drobną lilijką. Trapezowe gniazda, o zapewne bogatym kształcie, ucięto, pozostawiając niewielki ich fragment. Prawdopodobny czas powstania okuć jest określany na XV w. Bogata forma zawiasów nasuwa

przypuszczenie, że mogą one pochodzić z wyposażenia sali rąjców jednego z ratuszy śląskich (ryc. 11)¹⁷.

Najbardziej jednak rozpowszechnioną obecnie formą żelaznych ornamentów drzwi znajdujących się we wnętrzach reprezentacyjnych na Śląsku jest okucie w formie kratownicy rombowej, z wypełnieniem plakietami wytłaczanymi. Przykłady takiego rozwiązania znajdujemy w salach ratusza wrocławskiego, a także w kamienicach patrycjuszowskich Świdnicy i Wrocławia. Charakterystyczną cechą tej grupy ornamentów drzwi jest motyw wytłaczanych plakiet. Tematyka wypełnień, jakie pojawiły się na rombowych polach była identyczna dla wszystkich skrzydeł. Składały się na nią dwa motywy o treści religijnej, stanowiące scenę Zwiastowania – Archanioł Gabriel trzymający taśmę ze słowami *Ave Gracia* oraz NMP ze skrzyżowanymi na piersi rękoma, w geście pokory, z dzbanem lilii (symbolem czystości i niewinności), płomieniem nad głową (symbolem natchnienia Duchem Świętym) oraz taśmą z nie-

¹⁶ O tym, że takie rozwiązania występowały wiemy na podstawie przedstawionych wcześniej przykładów z zachodniej Europy, np. ratusz w Sterzingu (Tyrol, Austria), [31, s. 17, tabl. 15].

¹⁷ Z uwagi na bardzo drobny i precyzyjny rysunek ornamentu nie mogą one raczej stanowić elementów drzwi wejściowych do kościoła.

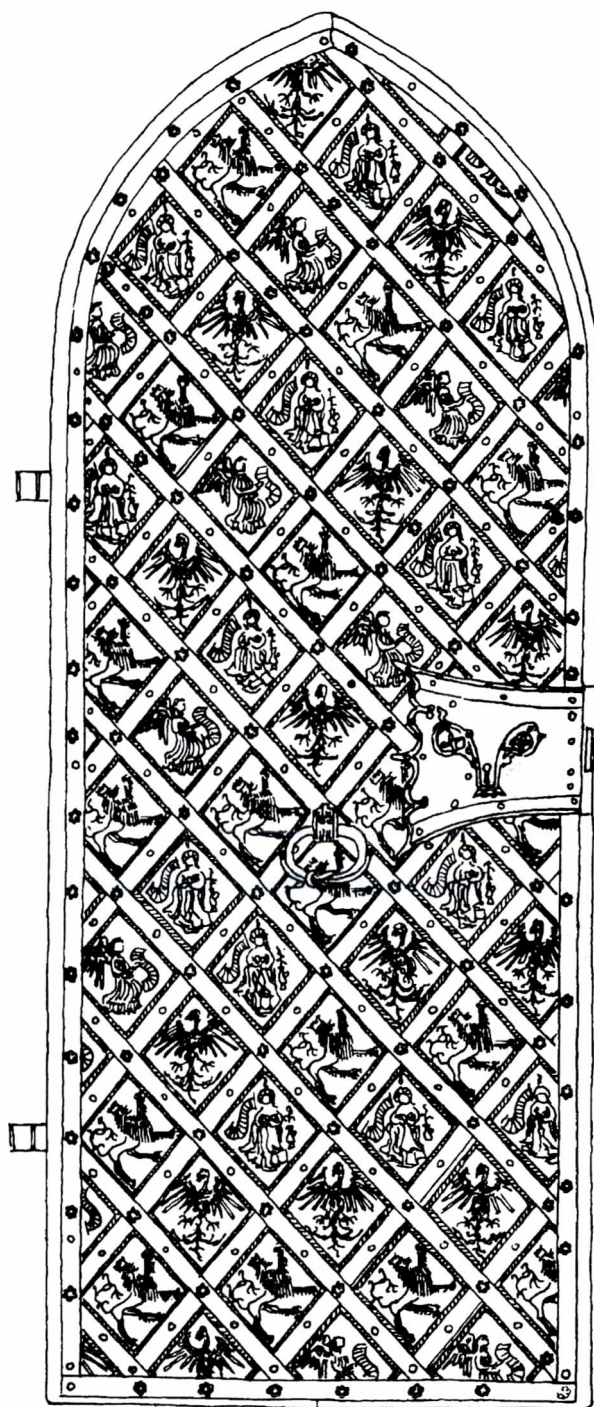

Ryc. 11. Okucia drzwi z nieznanego ratusza śląskiego
(obecnie w Muzeum Narodowym we Wrocławiu)

Fig. 11. Door furniture from an unknown Silesian town hall
(National Museum in Wrocław)

czytelny napisem. Pozostałe dwie formy plakiet zdobią motywy o treści heraldycznej: orła – herb Śląska oraz lwa w koronie z rozdwojonym ogonem – herb królestwa Czech. Jednakowe motywy i ich sposób wykonania oraz zbliżona konstrukcja skrzydeł wskazują, że wytwórcą omówionych drzwi dla wszystkich wspomnianych obiektów na Śląsku był prawdopodobnie jeden warsztat [24, s. 97–106].

Największy zbiór tej formy ornamentu drzwi jest reprezentowany we wnętrzach ratusza wrocławskiego. Najstarszy zapewne przykład znajduje się w dwuramiennym portalu z datą 1498 nad wejściem do sali Sekretarza Rady. Wykonany został w trakcie późnogotyckiej przebudowy ratusza zakończonej około 1505 r. [5, s. 46–61]. Ponadto jeszcze czworo skrzydeł sporządzono dla siedziby Rady Miejskiej Wrocławia. Dwa z nich zachowały się w samym ratuszu: w wejściu do Sali Seniora Rady z sali Mieszczańskiej i wejściu do skarbcza (ryc. 12). Pierwsze poddano gruntownej konserwacji, w trakcie zapewne jednej z przebudów ratusza prowadzonych pod kierunkiem Carla Lüdecke (w latach 1884–1892) lub Rudolfa Steina (w latach 1934–1938), [5, s. 73–81]. Wymieniono wtedy konstrukcję skrzydła z pierwotnej na ramowo-płytycinową, wykonano nową antabę, zamek oraz kopie części plakiet z przedstawieniem orła śląskiego i lwa czeskiego. Z pozostałych dwóch skrzydeł jedno z nieznanego

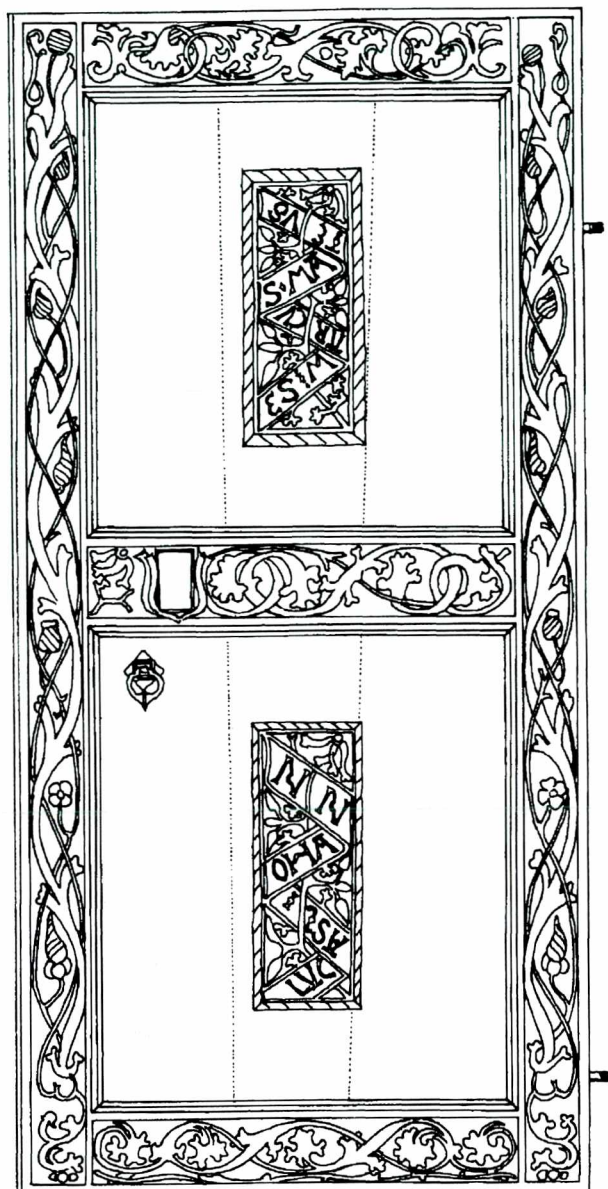
Ryc. 12. Awers drzwi skarbcza w ratuszu we Wrocławiu

Fig. 12. Door obverse from the Town Hall treasury in Wrocław

sali, uległo zniszczeniu podczas ostrzału miasta w 1945 r. [24, s. 99], a drugie, znacznie uszkodzone, poddano konserwacji i obecnie jest eksponowane w Muzeum Narodowym we Wrocławiu.

Oprócz kutych motywów umieszczanych na awersie skrzydła w pomieszczeniach reprezentacyjnych, zdobiono drzwi bogatymi motywami snycerskimi. Przykłady tego rodzaju zdobienia pojawiają się także na meblach, np. elementach stalli czy drzwi szaf¹⁸.

¹⁸ Do najwybitniejszych śląskich snycerskich wyrobów rzemiosła należą: szafa kanonika Jana Paszkowica z 1455 r. (obecnie w Muzeum

Ryc. 13. Awers drzwi archiwum ratusza w Świdnicy

Fig. 13. Door obverse from the Town Hall archive in Świdnica

W Sali Rajców ratusza w Świdnicy mamy drzwi o konstrukcji deskowo-spagowej, ozdobione bogatymi motywami snycerskimi oraz listwami drewnianymi. Zapewne wykonano je około 1536 r., gdy po pożarze w 1528 r. zakończono odbudowę siedziby władz miejskich [13, s. 102–106]. Skrzydło uważane przez wiele lat za element niezachowanej neogotyckiej szafy, było pierwotnie umieszczone w portalu wschodniej ściany Sali Rajców. Wkomponowane w wystrój malarski wnętrza, stanowiło zastąpienie dla żelaznych drzwi wejścia do archiwum miejskiego. Kompozycja awersu skrzydła składała się ze zdobionych rzeźbionymi ornamentami listew tworzących ramy, otaczające kwadratowe płyciny. Snycerskie motywy roślinne w pionowych elemen-

tach są symetryczne, w poziomych natomiast stanowią stylizację gałęzi z liśćmi dębu. Na środku obu płycin umieszczono kwatery z taśmą zawierającą imiona czterech ewangelistów (od dołu: *Lucas, Johannes, Marcus, Mateus*) przeplatające się z liściastą wicią. Rysunek i plastykę całości kompozycji podkreślają zachowane powłoki malarskie. Wypełnienie kwadratowych płycin pokryto kolorem bordowym, motywy snycerskie – złotym, wypełnienia pól wokół ornamentów – zielonym. Jest to jeden z niewielu zachowanych przykładów wielobarwnego opracowania awersu średniowiecznych drzwi na Śląsku¹⁹ (ryc. 13).

Interesujące formy w wiekach XV i XVI przybierały także awersy drzwi w patrycjuszowskich kamienicach Świdnicy i Wrocławia. Stosowano głównie bardzo bogate ornamenty, świadczące o zamożności właściciela, które umieszczano w sieniach, w portalach prowadzących do izby przedniej. W sieniach dwóch kamienic przy Rynku 34 w Świdnicy oraz Rynku 60 we Wrocławiu znajdujemy przykłady zastosowania okucia kratownicą rombowa, z wypełnieniem plaketami wytłaczanymi. Niestety, oba obiekty obecnie nie istnieją. Zachowana ikonografia ukazuje kute motywy, analogiczne jak w ratuszu wrocławskim.

Drzwi z kamienicy w Świdnicy możemy łączyć zapewne z osobą właściciela Paula Monaua, aktywnie działającego we władzach miasta w latach 1485–1537. Prawdopodobnie zlecił on wykonanie dwóch skrzydeł podczas przebudowy domu na przełomie XV i XVI w. [9, s. 141–165]. Jedno umieścił w kaplicy grobowej swojej rodziny w kościele farnym św. św. Stanisława i Wacława, drugie zaś w sieni kamienicy w dwuramiennym portalu prowadzącym do izby przedniej [9, s. 156, ryc. 19]. To właśnie skrzydło uległo zniszczeniu w trakcie prac remontowych w początku lat 80. XX w. (ryc. 10). Znamy je tylko z rysunku inwentaryzacyjnego, wykonanego w 1981 r. [22, rys. 15]. Zbliżoną lokalizację miały drzwi w kamienicy przy Rynku 60 we Wrocławiu. Umieszczono je w ostrołucznym portalu, w sieni przejazdowej, od strony ul. Odrzańskiej [19, s. 13–14]. Zostały one zapewne zdemontowane podczas prac remontowych w pomieszczeniach parteru, w latach 90. XX w. Informacje na ich temat, wraz z opisem, zawierają opracowania o tej kamienicy [19, s. 13–14] oraz publikacje poświęcone rynkowi wrocławskiemu [11, s. 142], [12, il. 38].

Kolejną formą kutych ornamentów umieszczanych na drzwiach w sieniach jest okucie promieniste. Okucie to, będące jednocześnie konstrukcją skrzydła, służącą wzmocnieniu i zabezpieczeniu wnętrza izby przedniej, pokrywano na rewersie nitowanymi ze sobą płytami żelaznymi. Dwa obiekty tej grupy znajdujemy w kamienicach przy Rynku 30 i ul. Kiełbańczej 20 we Wrocławiu.

Niezachowane drzwi z domu przy Rynku 30 znamy z rysunku Bernharda Manfelda z około 1870 r. [10, s. 177–200]. Umieszczono je w bogato profilowanym

Archidiecezjalnym we Wrocławiu) oraz stalle w kościele św. Elżbiety we Wrocławiu z 2. poł. XV w. Omówienie wybitnych przykładów wyrobów snycerskich obszaru Polski prezentuje Jan Samek [29, s. 133–141, 267–281].

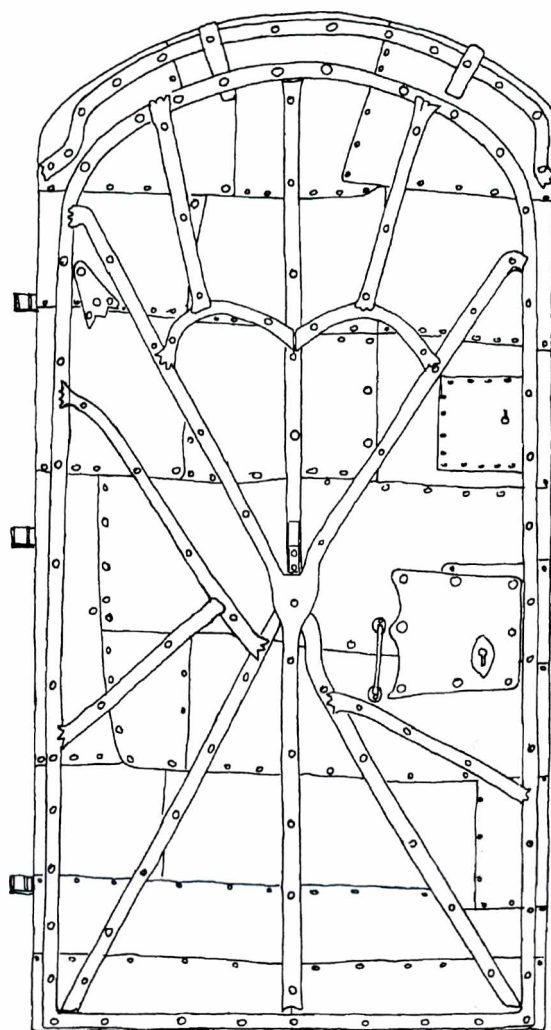
¹⁹ Oprócz skrzydeł w portalach, w zbiorach Muzeum w Nysie znajdują się drzwiczki szafki podobnie zdobione, pochodzące z 1518 r., pozabawione, niestety, powłok malarskich.

portalu dwuramiennym. Rysunek archiwalny przedstawia skrzydło ozdobione 12 kutymi listwami, zbiegającymi się koncentrycznie w okręgu osadzonym na poziomej taśmie. Dwa płaskowniki o rozdwojonych końcach umieszczono na pionowej osi skrzydła, w celu dodatkowego wzbogacenia rysunku okucia²⁰. Analiza porównawcza form, zbliżonych rozwiązań ornamentów z obszaru Śląska, wskazuje na prawdopodobne powstanie skrzydła na przełomie wieków XV i XVI [25, s. 142–146]. Zdecydowanie prostsze formy zastosowano w drzwiach kamienicy przy ul. Kiełbaśniczej. W profilowanym portalu, zamkniętym łukiem odcinkowym, znajduje się skrzydło o kompozycji składającej się z sześciu listew zbiegających się centralnie. Wokół nich umieszczono dodatkowe kute pasy, które w górnej partii tworzą kształt serca. Ponad otworem wejściowym umieszczono kartusz z datą 1520 – wskazującą na czas powstania samego portalu oraz drzwi (ryc. 14).

²⁰ Podobne rozwiązanie zastosowano w drzwiach do zakrystii kościoła św. Andrzeja w Środzie Śląskiej [25, s. 144, rys. 4.32].

Ryc. 14. Awers drzwi izby przedniej w kamienicy przy ul. Kiełbaśniczej 20 we Wrocławiu

Fig. 14. Door obverse of the front room in a tenement-house at 20 Kiełbaśnicza street in Wrocław

Drzwi w pomieszczeniach o znaczeniu drugorzędym

Skromniejsze ukształtowanie awersu stosowano dla drzwi prowadzących do wnętrza o znaczeniu drugorzędym lub pomieszczeń gospodarczych. Znalazły tu zastosowanie okucia w formie kratownicy: prostokątnej i rombowej. Zbliżone rozwiązania znajdujemy w ratuszu i w kamienicach w Świdnicy, a także w domach mieszczańskich Wrocławia.

Dwoje drzwi o konstrukcji żelaznej pojawia się w wejściach do pomieszczeń związanych z Salą Rajców ratusza w Świdnicy. W wejściu do archiwum, za omawianymi wcześniej drzwiami z ornamentem snycerskim, umieszczono drugie prostokątne drzwi, obite kratownicą rombową (ryc. 15). Aby wzbogacić rysunek okucia, na środku pól umieszczono czworolistne niewielkie złoczone rozety. Natomiast w ostrołucznym portalu, w wejściu do skarbcza, zawieszono skrzydło z kratownicą prostokątną, w którym elementem zdobiącym jest oprawa dziurki do klucza, w kształcie wąsów z liliami²¹ (ryc. 16). Oba skrzydła, analogicznie jak skrzydło z ornamentem snycerskim, możemy datować na rok

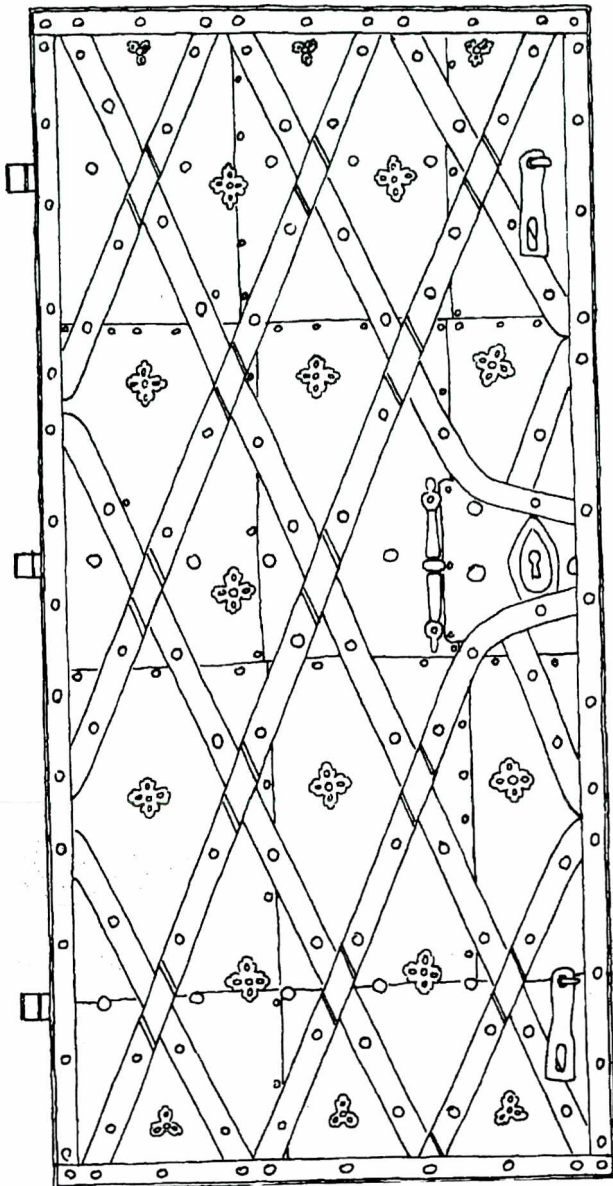
1536 – okres zakończenia prac związanych z odbudową ratusza po pożarze w 1528 r. [13, s. 102–106].

Podobne rozwiązania prezentuje dwoje skrzydeł ze świdnickich kamienic. W zbiorach Muzeum Dawnego Kupiectwa znajdują się drzwi żelazne obite kratownicą rombową (ryc. 17). Niestety, brak informacji o ich pierwotnej lokalizacji (skrzydło pochodzi z nieznanego kamienicy) uniemożliwia precyzyjne datowanie. Dwuramienny wykrój skrzydła oraz oprawa dziurki do klucza wskazują na XV w. Drugi przykład pochodzi z kamienicy przy Rynku 23b i Zaułku Świętokrzyskim 2. Awers drzwi żelaznych pokrywa kratownica prostokątna (ryc. 10). Prawdopodobnie skrzydło wykonano w 1. poł. XVI w. [18, rys. 14, fot. 25–27].

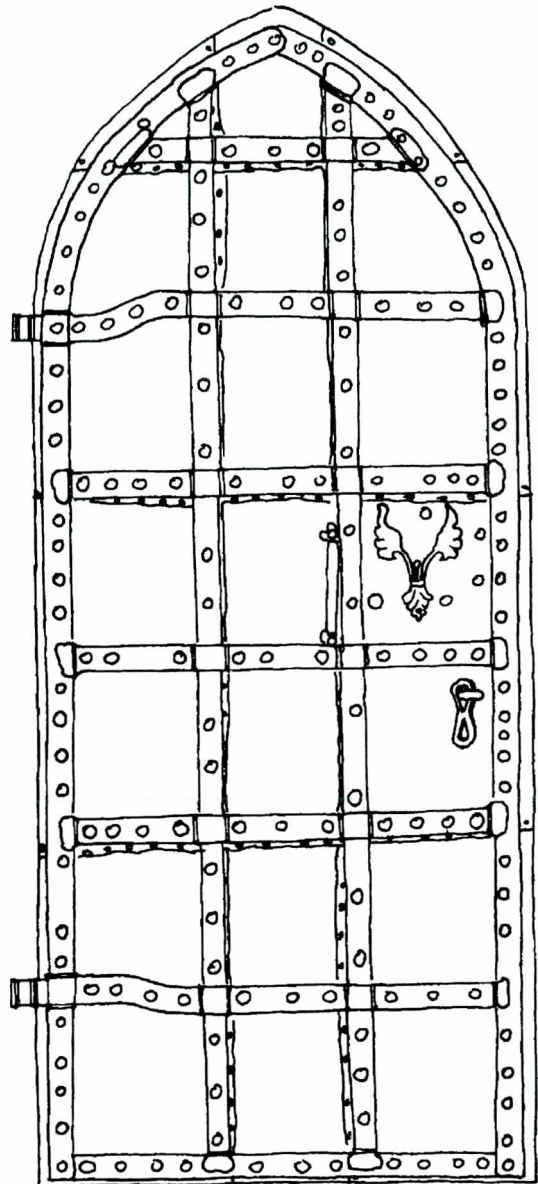
Dwoje drzwi z okuciem kratownicą rombową znamy z domów we Wrocławiu. Ilustrację przedstawiającą niezachowane skrzydło z oficyny kamienicy przy Rynku 7 publikuje Rudolf Stein [30, s. 92, il. 148b]. Brak pełnej dokumentacji fotograficznej uniemożliwia jednoznaczne określenie konstrukcji skrzydła. Prawdopo-

²¹ Wąsy – kuty żelazny ozdobny detal stanowiący oprawę dziurki od klucza, z motywem lilii, charakterystyczny dla gotyku [25, s. 239].

Definicje średniowiecznych elementów drzwi znajdują się w opracowanym słowniczku do pracy [25, s. 225–241].

Ryc. 15. Awers drzwi tylnych archiwum w ratuszu w Świdnicy
Fig. 15. Back door obverse of the archive in the Świdnica Town Hall

Ryc. 16. Awers drzwi skarbcza ratusza w Świdnicy
Fig. 16. Door obverse of the treasury in the Świdnica Town Hall

dobnie były to drzwi deskowe objane blachą, na co wskazuje umieszczenie główek gwoździ centralnie w rombowych polach²². Drzwi wykonano zapewne w roku 1494; taka data widnieje w nadprożu portalu. W roku 1902 skrzydło zostało przekazane do Śląskiego Muzeum Starożytności, gdzie prawdopodobnie uległo zniszczeniu w 1945 r.²³ Natomiast w wejściu do izby tylnej domu przy Kiełbaśniczej 20 znajduje się podobnie ozdobione prostokątne skrzydło żelazne. Możemy wskazywać rok 1520 na datę jego powstania, kiedy to wykonano sąsiednie drzwi z okuciem promienistym, prowadzące do izby przedniej.

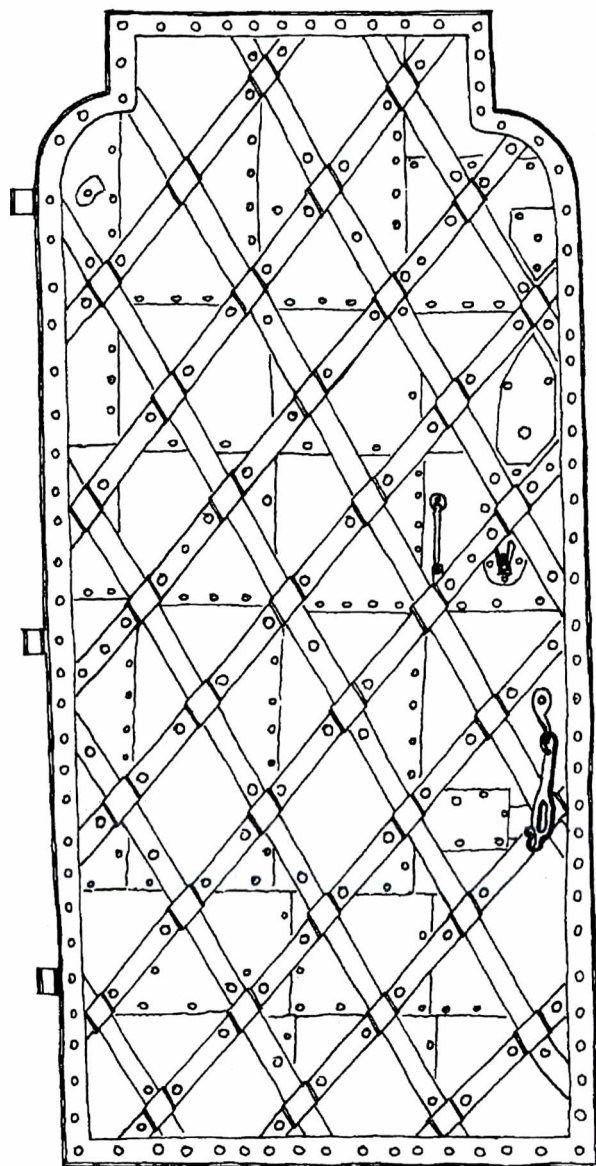
Odmienne formy awersu oraz rodzaju konstrukcji skrzydła zastosowano w drzwiach z XV w. w ratuszu

w Lwówku Śląskim [1, s. 148]. W wejściu do katowni znajdującej się w wieży, w wąskim korytarzu, w grubości muru obwodowego, umieszczono w portalach dwuramiennych dwoje drewnianych drzwi. Zewnętrzne skrzydło o konstrukcji deskowo-listwowej jest pokryte na awersie blachą żelazną – jednak bez ozdobnego okucia (ryc. 18). Drzwi wewnętrzne deskowo-spagowe nie mają natomiast żadnego żelaznego wzmocnienia. Unikatowość rozwiązania tego wejścia polega na konieczności zamknięcia jednego skrzydła, aby możliwe było otwarcie drugiego. Ciekawe jest również wykorzystanie zamków drewnianych z mechanizmem osłoniętym wydrążoną puszką, uniemożliwiającą otwarcie drzwi od wnętrza (ryc. 19)²⁴.

²² Podobne rozwiązanie znajdujemy na deskowych skrzydłach z kościoła w Lubnowie (pow. Trzebnica).

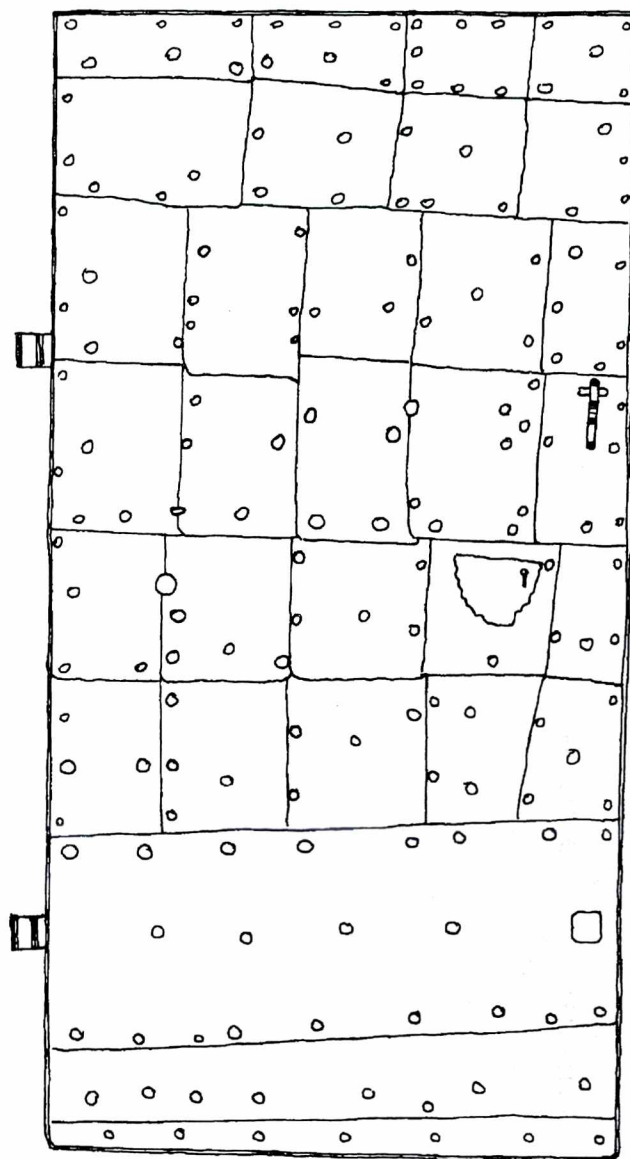
²³ Za informację na temat tych drzwi dziękuję Panu Doktorowi Wojciechowi Brzezowskiemu.

²⁴ Zamki o mechanizmach żelaznych, choć bardziej wytrzymałe, ze względu na swoją konstrukcję z otwartym mechanizmem, nie mogły być zapewne zastosowane w ratuszu w Lwówku.

Ryc. 17. Awers drzwi nieznanego kamienicy w Świdnicy (ob. w Muzeum Dawnego Kupiectwa w Świdnicy)

Fig. 17. Door obverse of an unknown tenement-house in Świdnica (Museum of One-time Trade in Świdnica)

Ryc. 18. Awers drzwi przednich w wejściu do lochu w wieży ratuszowej w Lwówku Śląskim

Fig. 18. Front door obverse in the entrance to the dungeon of the Town Hall tower in Lwówek Śląski

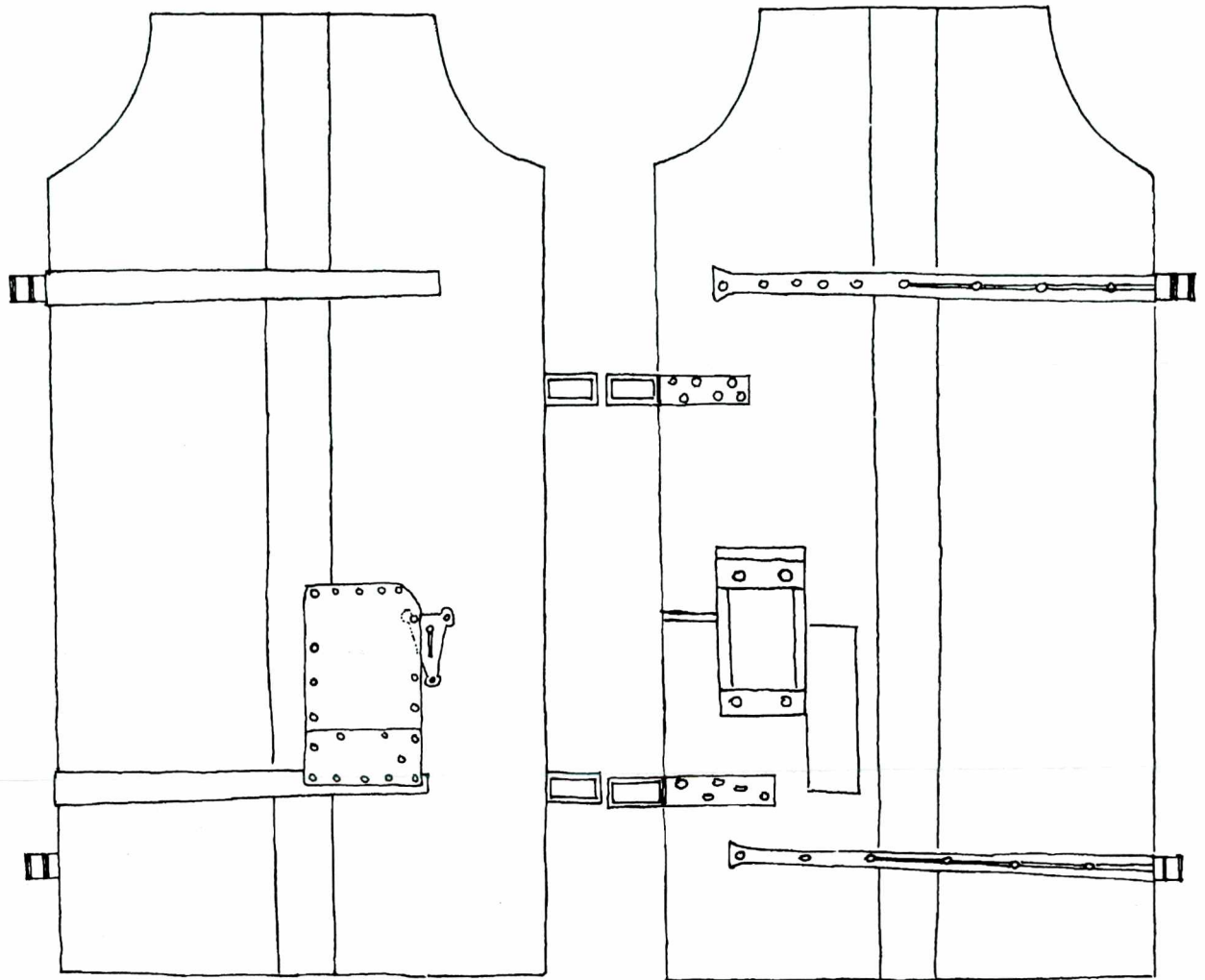
Podsumowanie

Zebrane i zinventaryzowane średniowieczne śląskie drzwi pochodzą przede wszystkim z wieków XV i 1. poł. XVI. Obrazują one główne grupy form okuć i ornamentów awersów zdobiących późnogotyckie wnętrza mieszczańskie. Prezentują także rodzaje konstrukcji skrzydeł, występujące w pomieszczeniach nie tylko reprezentacyjnych, lecz także drugorzędnych.

Przedstawione obiekty wykazują wyraźne analogie i wspólne cechy w rozwiązaniach awersów skrzydeł zarówno w kamienicach mieszczańskich, jak i w budowlach municypalnych. Pomimo braku zachowanych przykładów średniowiecznych wrót, omówione i przedstawione skrzydła z domów Krakowa, ukazują jednak zapewne analogiczne do śląskich rozwiązania zamknięć bram przejezdnych.

Obiekty te wpisują się jako niezwykle istotny element w dotychczasowym dorobku dotyczącym średniowiecznych drzwi mieszczańskich w Europie. Przykład działalności Paula Monaua ze Świdnicy może wskazywać na wykorzystywanie we wnętrzach bogatych domów patrycjuszowskich ornamentów i motywów zdobienia awersu drzwi analogicznych do znajdujących się w reprezentacyjnych salach budowli municypalnych.

Zarysowany obraz zamknięć otworów wejściowych, które stanowią drzwi, jest istotny nie tylko w aspekcie rozwoju konstrukcji i ornamentów samych skrzydeł drzwiowych, ale przede wszystkim uzupełnia nasze spojrzenie na architekturę mieszczańską okresu średniowiecza na Śląsku.

Ryc. 19. Inwentaryzacja awersu i rewersu drzwi do katowni w wieży ratusza w Lwówku Śląskim

Fig. 19. Listing of the obverse and reverse of the door leading to the place of torture in the Town Hall tower in Lwówek Śląski

Ryciny: 1 – Josef Durm [16, s. 132], 2 – Ferdynand Stutmand [31, ryc. 15b], 7, 8 – Franz Borowski [3, s. 665, 666], 9 – Marian Rehorowski, pozostałe – autor; ryc. 10 na podstawie [8] i [22].

Figures: 1 – Josef Durm [16, s. 132], 2 – Ferdynand Stutmand [31, fig. 15b], 7, 8 – Franz Borowski [3, s. 665, 666], 9 – Marian Rehorowski, the remaining – author; Fig. 10 according [8] i [22].

Bibliografia

- [1] *Architektura gotycka w Polsce*, pod red. T. Mroczki i M. Arszyskiego, t. 2, Instytut Sztuki PAN, Warszawa 1995.
- [2] Bandurska Z., *Studium historyczno-architektoniczne Drukarni Baumannów przy ul. Kietbańskiej 20 we Wrocławiu*, PKZ, Wrocław 1970.
- [3] Borowski F. *Genagelte und Füllungstüren des Mittelalters*, [w:] *Zeitschrift für Bauwesen*, 1920, t. 70, s. 649–676, tabl. 1, 2.
- [4] Bukowska-Gedigowa J., Gediga B., *Wczesnośredniowieczny gród na Ostrówku w Opolu*, Ossolineum, Wrocław 1986.
- [5] Bukowski M., Zlat M., *Ratusz Wrocławski*, Ossolineum, Wrocław 1958.
- [6] Chorowska M., *Średniowieczna kamienica mieszczańska we Wrocławiu*, Wydawnictwo Politechniki Wrocławskiej, Wrocław 1995.
- [7] Chorowska M., *Rezydencje średniowieczne na Śląsku. Zamki, pałace, wieże mieszkalne*, Oficyna Wydawnicza Politechniki Wrocławskiej, Wrocław 2003.
- [8] Chorowska M., Lasota Cz., *Kamienice w Świdnicy do początku XVII wieku*, [w:] *Dziedzictwo Artystyczne Świdnicy*, Wrocław 2003, s. 41–65.
- [9] Chorowska M., Lasota Cz., Małachowicz. M., *Zabudowa średniowieczna kwartału zachodniego przy Rynku w Świdnicy*, [w:] „Kwartalnik Architektury i Urbanistyki”, 1997, T. XLII, z. 2, s. 141–165.
- [10] Czechowicz B., *Ze Starego Wrocławia – rysunki Bernharda Mannfelda w zbiorach Muzeum Narodowego we Wrocławiu*, [w:] „Roczniki Sztuki Śląskiej”, 1999, T. XVII, s. 177–200.
- [11] Czerner O., *Rynek Wrocławski*, Ossolineum, Wrocław 1976.
- [12] Czerner O., *Rynek Wrocławski*, Arkady, Warszawa 1977.
- [13] Czerner R., Lasota Cz., *Blok ratuszowy w Świdnicy do połowy XVI wieku*, Wydawnictwo Politechniki Wrocławskiej, Wrocław 1997.
- [14] Erlande-Brandenburg A., *Gothic Art*, Abrams, Nowy Jork 1989.
- [15] Gałka W., *O architekturze i plastyce dawnego Poznania do końca epoki baroku*, Wydawnictwo Miejskie, Poznań 2001.
- [16] *Handbuch der Architektur. Die Baustile. Die romanische und die gotische Baukunst* von Josef Durm, cz. 2, t. 4, Bergsträsser Verlagsbuchhandlung, Stuttgart 1903.
- [17] Jamka R., *Początki głównych miast wczesnośredniowiecznych w Polsce południowej w świetle badań archeologicznych. Cz. 2. Przemysł, Lublin, Sandomierz, Wiślica i Opole*, Zeszyty Naukowe

- Uniwersytetu Jagiellońskiego CCCIII, Prace Archeologiczne, z. 15, Kraków 1973.
- [18] Karst M., *Sondażowe badania architektoniczne budynku mieszkalnego Rynek 23b w Świdnicy*, sygn. 17/7, maszynopis, PKZ, Wrocław 1981.
- [19] Karst M., Lasota Cz., *Badania kamienic na terenie Starego Miasta we Wrocławiu – Rynek 60*, Instytut Historii Architektury, Sztuki i Techniki Politechniki Wrocławskiej, Raport serii: Sprawozdania nr 235, Wrocław 1989.
- [20] Kaše J., Outrata J.J., Helfert Z., *Krivoklát, Stredočeské Nakladatelství a Knihkupectví*, Praga 1983.
- [21] Kaźmierczyk J., *Ku początkom Wrocławia. Warsztat budowlany i kultura mieszkalna Ostrowa Tumskiego od połowy XI do połowy XIII wieku*, cz. 2, Sudety, Wrocław 1993.
- [22] Kondratowicz M., *Sondażowe badania architektoniczne kamienicy Rynek 34 w Świdnicy*, sygn. 17/4, maszynopis, PKZ, Wrocław 1981.
- [23] Kopydłowski B., *Polskie kowalstwo architektoniczne*, Arkady, Warszawa 1958.
- [24] Legendziewicz A., Małachowicz M., *Drzwi plakietowe na Śląsku*, [w:] *Monumenta Conservanda sunt*, Księga ofiarowana profesorowi Edmundowi Małachowiczowi w 75. rocznicę urodzin, Dolnośląskie Wydawnictwo Edukacyjne, Wrocław 2001, s. 97–106.
- [25] Legendziewicz A., *Bramy i drzwi w architekturze średniowiecznej na Śląsku*, t. 1–2 (maszynopis rozprawy doktorskiej w Bibliotece Instytutu Historii Architektury, Sztuki i Techniki Politechniki Wrocławskiej), Wrocław 2001.
- [26] Legendziewicz A., *Drzwi z ornamentem snycerskim w architekturze średniowiecznej na Śląsku*, [w:] „Architectus”, 2002, nr 1 (11), s. 51–60.
- [27] Nolte-Bürner L., *Türen und Tore aus Deutschland, Österreich und der Schweiz*, Verlag von Julius Hoffman, Stuttgart 1921.
- [28] *Od Gotyki k Renesanci – výtvorná kultura Moravy a Slezska 1400–1550, II. Brno*, Brno 1999.
- [29] Samek J., *Polskie rzemiosło artystyczne. Średniowiecze*, WAiF, Warszawa 2000.
- [30] Stein R., *Das Bürgerhaus in Schlesien*, Verlag E. Wasmuth, Marburg 1966.
- [31] Stuttmann F., *Deutsche Schmiedeeisenkunst. Mittelalter*. t. I, Delphin, Monachium 1927.
- [32] Sudocka A., *Gotyckie i renesansowe drzwi żelazne i obite żelazem. Typologia i systematyka. Wnioski konserwatorskie*, maszynopis, PKZ, Kraków 1990.
- [33] Tajchman J., *Rozwój średniowiecznej stolarki drzwiowej*. Cz. 1. *Drzwi deskowe*, praca studialna, maszynopis, PKZ, Toruń – Grudziądz 1967.
- [34] Tajchman J., *Drewniane drzwi zabytkowe na terenie Polski (Systematyka i problematyka konserwatorska)*, [w:] „Ochrona Zabytków”, 1991, nr 4, s. 269–277.
- [35] Wiedemann S., Bretschneider T., *Prälattenhaus, Rote Stuben 3*, Miśnia (Meißen) 2003.
- [36] Viollet-le-Duc E., *Dictionnaire Raisonné de L'Architecture Française du XI au XVI siècle*, t. 6, Paryż 1863.
- [37] Zetzsche C., *Die Kunstformen der schmiedeisernen Beschläge*, Coleman, Lubeka 1912.

Gates and doors in mediaeval burgher architecture in Silesia

Recent research on mediaeval burgher architecture in Silesia has resulted in many studies, in which the question of gates and doors has only been indicated. So, it seems essential to touch this subject because studies on joinery carried out hitherto mainly embraced objects from churches and monasteries. Single examples of doors appear when forms of ornaments and door furniture are discussed, especially of the late Gothic period. Decidedly, we find the greatest number of objects in the burgher architecture of France, Germany and Austria. Apart from door hinges in the form of plants (branches, leaves, flowers), also geometric compositions appear (gratings, radial arrangements) readily applied as ornamental elements of gates (for example at and 9 Kanonicza streets in Cracow). One of the most widely used motifs, which came into being around the middle of the 15th century in Nürnberg, is door furniture in the form of grating filled with embossed plaques. We find examples of this motif in buildings of Germany, Austria, the Czech Republic and Poland. Apart from these forged elements in mediaeval burgher architecture we also find door leaves decorated with wooden lists or wood-carving motifs – these appear in France at the end of the 14th century. Known examples of this decorative form found in Germany, Austria and north Italy come from the 15th century.

The development of mediaeval burgher architecture in Silesia resulted in changes of door construction. Two groups of wooden door construction have been singled out: spindle door leaves (board-spindle) and board leaves (board-lists and board-sill). Also one kind of metal doors: metal door leaves (rectangular and diamond shaped grating as well as radial door furniture). Early examples of spindle doors, from the 11th and 12th centuries were found as a result of archeological excavations of two pre-foundation settlements: in Wrocław and Opole. Door leaves of board and metal construction are found in existing municipal and burgher buildings of Wrocław and Świdnica. They present rich door

furniture and leaf ornamentation of the obverse. Among the doors presently preserved in burgher interiors we find no door leaf preserved *in situ* with forged decorative hinges. The only known example exists in the National Museum in Wrocław and originates from an unknown municipal object from the area of Silesia. The most prevalent form of metal ornaments from representative interiors in Silesia is furniture of a door in the form of diamond grating filled with embossed plaques. We come across examples of such solutions in the interiors of the Wrocław Town Hall and in tenement-houses of Świdnica and Wrocław. Another form of forged door decoration found in tenement-house vestibules is door furniture radially shaped (for instance, in houses at 30 Rynek (Town Square) and 20 Kielbaśnicza street, in Wrocław). Apart from forged motifs in representative interiors, doors were decorated with rich wood-carving motifs, for example, the door leaf in the portal of the east wall of the Councillors' Hall in Świdnica. A more modest shaping of the obverse was used in doors leading to interiors of inferior use or domestic accommodations. Furniture in the form of grating was used in this case: rectangular and diamond shaped or only a covering of forged metal sheets.

Mediaeval Silesian doors originate mainly in the 15th century and first half of the 16th. They represent groups of door furniture and ornaments of the obverse decorating late Gothic municipal or burgher interiors. They also show the kinds of construction of door leaves which appear both in the representative interiors as well as of less importance. These objects are an essential element of mediaeval burgher doors in Europe.

The outlined picture of closing devices is important not only in the aspect of development of the construction and ornamentation of the door leaves themselves, but it completes, above all, our view of burgher architecture of the Middle Ages in Silesia.

